

Θ' άποχαιρετιστοϋμε γιά τελευταία φορά, λείι.

Πιστεύει πώς ό μεγάλος του φίλος θά πεθάνη στην ξενητιά. Δέ μπορεί νά φαντασθί πώς σ'ένα χρόνο θά είναι αυτός νεκρός.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΔΟΞΑ

Στό Λονδίνον, ό Χάϋδν γνώρισε τιμές βασιλικές. 'Ο διευθυντής όρχήστρας τής μικρής "Αϊζενστατ γίνεται άξαφνα τό κέντρον τοϋ ένδιαφέροντος μιås μεγάλης πρωτεύουσας.

ΟΙ "Αγγλοι, πού θυμούνται άκόμα νοσταλγικά σέ ποιά μουσική περιωπή είχε φέρει ό Χαϊντελ τόν τόπο τους, τόν ύποδέχονται μέ άλλαλαγμούς χαράς, σά διάδοχό του. Κάποτε, σ' ένα μέρος από τό «Μεσοία» τοϋ Χαϊντελ σηκώνονται όλοι μέ έπί κεφαλής τό βασιλέα. "Ετσι τιμοϋν, χρόνια μετά τό θάνατό του, τό Χαϊντελ. "Όλα τά μάτια δακρϋζουν. 'Ο Χάϋδν κλαίει σά μικρό παιδί, κ' ίσως αύτή ή στιγμή πού τόν συγκλότισε, πού άντελήφθη τί θά πη λαϊκή λατρεία, νά τοϋδωσε την πρώτη σπίθα γιά τή «Δημιουργία», τό άριστουργηματικό του 'Ορατόριο, πού ήλθε νά φωτίση τό τέλος τής δημιουργικής του ζωής, και πού ξεχωρίζει τόσο από τά άλλα του έργα.

'Απάνω στοϋς θριάμβους του όμως, έρχεται κάτι άναπάντεχο: τόν καλεϊ ό πρίγκηψ 'Εστερχάζυ γιά μιá εξαιρετική συναυλία.

'Ο Χάϋδν είχε σχεδόν ξεχάσει πώς ήταν άκόμα ύπάλληλος κ' είχε ύπογράψει συμβόλαιο στό Λονδίνον. Δέ μπορούσε νά πάη στό 'Εστερχάζυ. 'Ο πρίγκηψ γίνεται έξω φρενών, αλλά δέν άποφασίζει νά λάβη μέτρα ένάντιον του. Κι ό Χάϋδν γράφει νοσταλγικά στην άγαπημένη του κυρία Γκέρτσιγκερ :

«"Ω, άγαπητή μου κυρία, τί γλυκειά πού είναι κάποια έλευθερία ! Τώρα εργάζομαι περισσότερο. 'Η ιδέα όμως ότι δέν είμαι δεμένος ύπέρτης μοϋ ξαλαφρώνει τούς κόπους μου».

'Ενάμιση χρόνο έμεινε ό Χάϋδν στό Λονδίνο. Σπάνια καλλιτέχνης γνώρισε τόσο δόξα. Στό παλάτι έπαιζε μουσική δωματίου μέ τούς πρίγκηπες. "Όπου έμφανίζοταν, ό κόσμος τόν έπευφημούσε τρελλά. "Αν και δέν έλλειψαν κ' οι αντίπαλοι πού θέλησαν νά τόν κλονίσουν. 'Η αντίδρασις δέν έφθασε στή δραματικότητα πού είχε την έποχή τοϋ Χαϊντελ ίσως γιατί ό ήπιος χαρακτήρας τοϋ Χάϋδν δέν έδινε άφορμή νά όξυνθοϋν τά πράγματα. Πάντως δέν παρέλειπαν κανένα νόμιμον ή άνομο μέσον γιά νά τόν ρίξουν. 'Ο καλλιτέχνης άποκρινόταν δημιουργώντας καινούργια έργα. Μερικές από τίς δημοφιλέστερες συμφωνίες του άνήκουν σ' αύτή την έποχή. 'Η Συμφωνία μέ τό χτύπο τοϋ τυμπάνου π. χ. πού όφείλεται, σέ μιá χιουμοριστική έμπνευση τοϋ συνθέτου.

Φαίνεται πώς πολλοί από τούς άριστοκρατικούς άκροατάς του,

κατά βάθος δέν πολυένιωθαν τή σοβαρή μουσική, κ' ἔδειχναν σημεῖα ὑπνηλίας στίς συναυλίες. Ὁ Χάϋδν θέλησε νά τοὺς δώσει ἕνα εὐθυμο μαθηματάκι. Ἐγγραψε τή συμφωνία ὅπου κάθε χτύπημα τοῦ τυμπάνου φαίνεται πὼς δέν ἔχει ἄλλη πρόθεση παρά νά τοὺς ξυπνήσῃ.

Ἄλλὰ κ' ἡ γυναικεία ἀγάπη δέν τοῦλειψε τήν εὐτυχομένη αὐτὴ ἐποχὴ τοῦ Λονδίνου. Ἡ κυρία Σρέτερ, ἡ ἡλικιωμένη κυρία ποὺ ἀναφέραμε καί πρὶν, τὸν περιβάλλει μὲ μιὰ γλυκεῖα στοργή, ποὺ εἶναι ἔρωσ μαζὶ καὶ μητρικὴ ἀγάπη.

Θὰ ἦταν ἀπόλυτα εὐτυχομένοις τήν ἐποχὴ αὐτὴ, ἂν δέν ἐρχόταν ἕνα θλιβερό μήνυμα ἀπὸ τὴ Βιέννη, νά τὸν κλονίσῃ ὡς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του.

Τὸ 1791 πεθαίνει ὁ Μότσαρτ. Ἡ εὐαίσθητη ψυχὴ τοῦ Χάϋδν σπαράζει. Χρόνια μετὰ ἀκόμη, λέει μὲ δράκρυα στὰ μάτια!

—Συγχωρεῖστε με, κλαίω πάντα στὸ ὄνομα τοῦ Μότσαρτ.

Κι' ἄλλες φορές.

—Ἡ ἀπώλεια τοῦ Μότσαρτ εἶναι ἀνεπανόρθωτη. Τὸ παίξιμό του δε θὰ τὸ ξεχάσω, πῆγαινε ἴσια στὴν καρδιά.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΜΟΓΓΟΛΟΣ

Ἡ τύχη τοῦ προώριζε νά γνωρίσῃ κι ἄλλον ἕνα μεγάλο νέο καλλιτέχνη.

Τὸ 1792 γυρίζει ἐνδοξος στὴ Βιέννη. Περνώντας ἀπὸ τὴ Μπόνν κάνει μιὰ ἐνδιαφέρουσα γνωριμία. Τοῦ παρουσιάζεται ὁ νεαρός Μπετόβεν καὶ τοῦ δηλώνει πὼς θέλει νά γίνῃ μαθητὴς του. Καὶ πραγματικὰ τὸν ἀκολουθεῖ στὴ Βιέννη. Ἄλλὰ ὁ Χάϋδν, ἂν ἐφαντάστηκε πὼς ὁ παρράξενος αὐτὸς νέος θάπαιρνε στὴν καρδιά του τὴ θέση τοῦ Μότσαρτ, ἀπατήθηκε πολὺ. Ὁ Μπετόβεν ἦταν δύσπιστος, ἀπαιτητικός, κλειστός. Ἦταν ἀδύνατον νά συνεννοηθοῦν, ἂν καὶ ὁ ἕνας ἀνεγνώριζε ἀνεπιφύλακτα τὴν ἀξία τοῦ ἄλλου. Ὁ Μπετόβεν δέν ἐδίσταζε καθόλου ν' ἀντικρούσῃ ὀρμητικὰ τίς ἀπόψεις τοῦ παπα-Χάϋδν. Δὲ μπορούσαν νὰ μιλήσουν χωρὶς νὰ λογοφέρουν. Ὁ Χάϋδν ὀνόμαζε τὸν ἰδιότροπο μαθητὴ του, γιὰ τὴν ὑπερηφάνεια τοῦ χαρακτῆρα του «Ὁ Μεγάλος Μογγόλος».

Λίγον καιρὸ ἔμεινε στὴν τάξη τοῦ Χάϋδν ὁ Μπετόβεν. Κάποτε, φεύγοντας ἀπὸ τὸ σπίτι του ἀνακάλυψε μερικὰ λάθη στὸ χειρόγραφο του, ποὺ εἶχε παραλείψει νά τοῦ τὰ διορθώσῃ ὁ Χάϋδν, ἴσως γιὰ τὴν ἔβρισκε ἐπουσιώδη. Ὁ Μπετόβεν ἔγινε ἔξω φρενῶν, καὶ στὴν πρώτη εὐκαιρία δέικοψε τὰ μαθήματα. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ὅμως ἐκτίμοσε τὸ Χάϋδν ὡς καλλιτέχνη, κι αὐτὸς συνέχισε τὸ ἔργο του περισσότερο κι ἀπὸ τὸ Μότσαρτ. Γιατὶ ὁ Μότσαρτ, ἂν καὶ ἀκολουθεῖ τὴν παράδοση τοῦ

Χαΰδν, πρῶτα -πρῶτα στράφηκε κυρίως στό θέατρο. "Επειτα, πεθαίνοντας νέος, μπορεί ὑπό μίαν ἔποψιν νά θεωρηθῆ ὅτι κι αὐτός ἐπέδρασε στό ἔργο τοῦ Χαΰδν. Καί πραγματικά, στίς τελευταῖες συνθέσεις τοῦ Χαΰδν, φαίνεται φανερό ἡ εὐεργετική πνοή τοῦ συνθέτου τοῦ Δόν Ζουάν.

ΤΑ ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

Τό 1794 πηγαίνει γιά δεύτερη φορά στό Λονδίον ὁ Χαΰδν. Μένει πάλι ἐνάμιση χρόνο. Τόν ὑποδέχονται μέ ἀληθινή λατρεία. Στό παλάτι τόν θεοποιοῦν. Κι αὐτός συνθέτει ὄλο καί καινούργια ἀριστουργήματα.

Δώδεκα συμφωνίες ἔγραψε ὁ Χαΰδν στό Λονδίον, κι αὐτό μᾶς δείχνει ἀρκετά εὐγλωτα πόσο δίνει ἡ ἀναγνώριση φτερά στόν καλλιτέχνη.

Γυρίζει πάλι στή Βιέννη πλούσιος καί δοξασμένος. Κ' ἡ πατρίδα του τοῦ κάνει τήν πιό ὀμορφη ἀναγνώριση. Τοῦ ἀναθέτει νά συνθέσῃ τόν ἔθνικό ὕμνο. Μέ συγκίνηση ἀναλαμβάνει τήν ἐργασία αὐτή ὁ γερο - καλλιτέχνης, καί σέ λίγο χαρίζει στό ἔθνος ἕνα ἀριστούργημα.

Ὁ Χαΰδν εἶναι 65 ἐτῶν. Ἄλλά τὸ αἷμα κυλάει νεανικό στίς φλέβες του. Ὁ ἀσπρομάλλης καλλιτέχνης χαρίζει στόν κόσμο ἕνα ἀπό τὰ δημοφιλέστερα ἀριστουργήματα τῶν αἰώνων. Τά μεγάλα του ὀρατόρια, «Δημιουργία» καί «Ἐποχές τοῦ ἔτους».

Εὐσεβής ἦταν πάντα ὁ Χαΰδν, ἀλλά μέ τὸ δικό του χαρούμενο τρόπο.

—"Ὅταν σκέπτομαι τὸ Θεό, ἔλεγε ὁ ἴδιος, ἡ ψυχὴ μου γεμίζει χαρά καί πλημμυρίζει μουσική.

Γι αὐτό, ὅποιος ζητήσῃ στὰ ὀρατόρια τοῦ Χαΰδν τὴ γοθτικὴ σοβαρότητα ἑνὸς Μπάχ ἢ τοὺς κεραυνοὺς τοῦ Χαϊντελ, θ' ἀπογοητευθῆ. Ἐκεῖνο ποὺ συναρπάζει στή «Δημιουργία» εἶναι ἡ πιό συγκινητικὴ ἀπλότης, κ' ἡ θαυμασιὰ περιγραφικὴ δεινότης τοῦ συνθέτου. Ὅταν παρουσιάζει πῶς ἔγεινε τὸ φῶς, τὸ νερό, τὰ λουλούδια, τὰ πουλιά, νομίζει κανεὶς πῶς ἀνασαίνει | μέσα στόν παρθενικό ἀέρα τῆς καινούργιας πλάσης. Δέ ἔμπουσε νά βρεθῆ πιό ἀγνός τραγουδιστὴς γιά τὸ τραγούδι τῆς Δημιουργίας.

Τὸ ἔργο τοῦ Χαΰδν ἀποτελεῖται, κι αὐτὸ βέβαια, ὅπως τὰ ὀρατόρια τοῦ μεγάλου προγενεστέρου του Χαϊντελ, ἀπὸ ὀρχήστρα, κόρα καί σόλα, ἀλλά διαφέρει πολὺ προπάντων ὑπὸ ἔποψιν ὕφους ἀπὸ αὐτὰ τὰ πρότυπα.

Ἐκκλησιαστικά ἔργα ἔγραψε πολλὰ ὁ Χαΰδν, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὀρατόριο αὐτό. Τὰ ἄλλα ὁμως ξεχάστηκαν γιὰτὶ δέν ἐκπληροῦν ἀκριβῶς τὸν

προορισμό τους. Δέν είναι έκκλησιαστική μουσική. Ἡ φυσικότης ὅμως, ἡ δροσιά, ἡ γελαστή σοβαρότης τῆς Δημιουργίας, τὴν ἔκαναν ἀθάνατη. Ἡ ἐπιτυχία της στὴ Βιέννη ὑπῆρξε καταπληκτική. Κι ὅσοι εἶχαν τὸν ἐλάχιστο ἐνδοιασμό γιὰ τὴν ἀξία τοῦ Χάϋδν, ἔκλιναν τὸ γόνυ. Κι αὐτὸς ὁ Μπετόβεν, ὁ «Μεγάλος Μογγόλος», ἂν καὶ ὁ ἐνθουσιασμός του ἔφερε μιᾶλλον δυσαρέσκεια πάλι.

Μιά μέρα τοῦ εἶπε ὁ Χάϋδν κολακευτικά γιὰ τὸν «Προμηθεά» του :

—Μ' ἔρρεσε πολύ.

Κι ὁ Μπετόβεν ἀποκρίθηκε :

—᾿Ω ἀγαπητέ παπά, εἶστε πολὺ καλός, ἀλλὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ Δημιουργία.

Ὁ Χάϋδν κοκκάλωσε καὶ σέ λίγο τοῦ εἶπε πειραγμένος.

—Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, καὶ δέν πιστεύω νὰ τὴν φθάση ποτέ.

Ἐγωῖσμός τοῦ Χάϋδν;... Ἴσως. Ἄν συλλογισθῆ ὅμως κανεῖς δι τὸς χώριζαν 38 χρόνια ἡλικίας, τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται φυσικά.

Τὸ 1799 ἔρχεται καὶ τὸ δεῦτερο μεγάλο ἔργο τῆς ζωῆς του. Οἱ «Ἐποχές τοῦ ἔτους». Ἄν καὶ τὸ ὄρατόριο αὐτὸ δέ θεωρεῖται ἰσότιμο μὲ τὴ Δημιουργία, μᾶς ἐκπλήττει ἡ δροσιά στὶς μελωδίες τοῦ ἐξηνταπεντάρη μουσικοῦ, ὅταν περιγράφει τὴν ἀνοιξη, τὸ καλοκαίρι, τὸ φθινόπωρο, τὸ χειμῶνα.

Τὰ δύο του αὐτὰ ἔργα, πού χάρισε ἔτσι ἀναπάντεχα στὸν κόσμο στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἔμειναν ἀκλόνητα στὶς συναυλίες, ἀγαπητὰ πάντα. Ἄπειροι συνθέτες πῆραν ὡς πρότυπο τὴ μουσικὴ ζωγραφικὴ τῶν ὄρατορίων τοῦ Χάϋδν.

Τὸ πιὸ λαμπρὸ παράδειγμα εἶναι ὁ Βάγνερ, πού στὸ «Δαχτυλίδι τῶν Νιμπελοῦγκεν» δείχνει φανερὴ τὴν ἐπίδραση πού ὑπέστη ἀπὸ τὰ ὀρατόρια τοῦ Χάϋδν.

ΦΩΤΕΡΟ ΗΛΙΟΒΑΣΙΛΕΜΑ

Μὲ τὴν ἡλικία ὁ Χάϋδν γίνεται θρόλος. Ἡ φήμη του ἀπλώνεται σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη. Τὰ πλοῦτη κυλᾶνε ἄφθονα στὸ σπίτι τοῦ φτωχοῦ χωριάτοπαιδοῦ τοῦ Ρόραου. Ἄλλὰ φεύγουν μὲ τὴν ἴδια εὐκολία. Γιατί ἡ καλωσύνη τοῦ Χάϋδν τὸν σπρώχνει νὰ θυσιάζεται πάντα. Ἐνα σωρὸ φτωχοὶ συγγενεῖς τὸν περιτριγυρίζουν. Κι ὄλοι περιμένουν ἀπὸ αὐτὸν βοήθεια. Δέν ἀρνεῖται σὲ κανένα ὁ μεγάλος μουσικός.

Τὸ 1800 πεθαίνει ἡ γυναίκα του. Ἐνα μεγάλο βᾶρος φεύγει ἀπὸ τὴν ψυχὴ του.

Ἡ καρδιά του, πού χώρεσε τόσες ἀγάπες, μόνο τὴ γυναίκα του δὲ μπόρεσε ν' ἀγαπήσῃ

Γέρνει στη δύση, οι δυνάμεις του τόν έγκαταλείπουν. Χαμογελάει κ' εύφουλογεί. Ή λατρεία του κοινού που τόν περιβάλλει, κάνει τó ήλιο- βασίλεμά του φωτερό. Ό Βέμπερ πουρχεται παιδί τó 1804 νά τόν έπισκεφθή, γράφει:

—«ΕΊναι συγκινητικό νά βλέπης μεγάλους άντρες νά τόν λένε «Παπα» και νά του φιλοϋνε τά χέρια».

Όι Έστερχάζυ τόν τιμοϋν πάντα, τόν έπισκέπτονται συχνά, τόν προσκύνουν.

Κ' έρχεται ή ώραίότερη μέρα τής ζωής του. Τó 1808 ποιζεται ή Δημιουργία σάν τιμητική του συνθέτου. Τó πριγκηπικό άμάξι τόν πάει στο θέατρο.

Τόν ύποδέχονται πρόσωπα τής άριστοκρατίας. Ό Μπετόβεν τόν φιλεί μέ δέος στο χέρι και στο μέτωπο. Τόν σηκώνουν ψηλά, άπάνω σέ μία πολυθρόνα και τόν πάνε θριαμβευτικά στην αίθουσα, που άντιβουΐζει άπό έπιφωνήματα. «Ζήτω ό Χάϋδν!».

Τόν βάζουν νά καθήση πλάϊ άπό τήν πριγκήπισσα Έστερχάζυ. Σέ μία στιγμή αισθάνεται κάποιο ρεύμα. Ή πριγκήπισσα βγάζει τó σάλι της και τó ρίχνει άπάνω του. Τή μιμοϋνται κι' άλλες κυρίες και σέ λίγο ένα βουνό άπό σάλια τόν σκεπάζει. Ό Χάϋδν κλαίει. Πρέπει νά πιη λίγο κρασί γιά νά συνέλθη. Άλλά ή συγκίνησις πνίγει τόσο τó γέρο - καλλιτέχνη, που άναγκάζεται νά φύγη. Δέ βρίσκει λόγια νά πη. Μόνο κομμένες λέξεις. "Όλοι κλαίνε. "Όλοι μαντεύουσι πώς πλησιάζει τó τέλος του. Ίσως όμως νά διαφεύδουσι οι άπαισιόδοξες προβλέψεις άν δέν έρχονταν τά έξωτερικά περιστατικά νά βοηθήσουσι.

Τó 1809 εισέρχεται θριαμβευτής ό στρατός του Ναπολέοντος στη Βιέννη. Ό γέρο καλλιτέχνης αισθάνεται τήν ψυχή του θλιμμένη στο θάνατο, και σέ λίγες μέρες σβύνει άνώδυνα, μέ μία κρατημένη θλίψη στην ήρεμη μορφή του. Όι Γάλλοι λαβαίνουσι μέρος στην κηδεία του και τόν τιμοϋν δπως του άξιζει.

Τó έργο του Χάϋδν είναι άπό τούς μεγάλους σταθμούς στην ιστορία. Πολλές άπό τις σονάτες και τις συμφωνίες του, άπό τά κουαρτέττα και τά κονσέρτα του παίζονται ακόμα και δίνουν μία άγνή, αυθόρμητη χαρά στον άκροστή που τ' άκούει χωρίς τις προλήψεις τής προβληματικής μουσικής και τής φιλοσοφίας. Γιά ν' άπολαύση κανείς Χάϋδν, πρέπει νά ξεχάση πως ύπάρχει Μπετόβεν. Άλλά πρέπει νά θυμάται ότι ή φύσις δέν είναι μονάχα πόνος και άγωνία, αλλά και φώς και χαμόγελο. Αύτά, γιά τήν άπόλυτη έκτίμηση του έργου του Χάϋδν. Άλλά άν σκεφθοϋμε και τή σχετική άξία του, ότι δηλαδή αυτός παρέλαβε τις πρωτόγονες σονάτες του Φιλίππου Έμμανουήλ Μπάχ και τις άσημιάτιστες ακόμα συμφωνίες του

Στάμιτς καί τις τελειοποίησε τόσο, ὥστε ἀπάνω σ' αὐτές μπόρεσαν νά ἐργασθοῦν ὁ Μότσαρτ καί ὁ Μπετόβεν, ἀντιλαμβανόμεθα τήν τεραστίαν σημασία τοῦ ἔργου του.

118 συμφωνίες, 83 κουαρτέττα, 44 σονάτες, ἄπειρα ἄλλα κομμάτια, μᾶς τρομάζουν, εἶναι ἀλήθεια, ἐμᾶς τοὺς συνηθισμένους ἀπό τήν αὐστηρή αὐτοκριτική ἐνός Μπετόβεν. Ἄλλὰ μέσα σ' αὐτά, διαλέγοντας τ' ἀληθινά διαμάντια, μπορούμε νά βρῖσκουμε αἰῶνες ἀκόμα ἀληθινή ὁμορφιά.

Ὡς ἄνθρωπος ὁ Χάϋδν, χωρίς νᾶχει τις ἥρωϊκές στιγμές ἐνός Μπετόβεν, ἐνός Λίστ ἢ ἐνός Βάγνερ, εἶναι ἕνας ἥρωϊς κι' αὐτός. Εἶχε νά παλαίψη μέ τήν ταπεινή του καταγωγή, μέ τή ζωντανή δυστυχία τοῦ σπιτιοῦ του, τήν ἀταίριαστη γυναίκα του. Κ' ἐπάλαψε νικηφόρα δίχως νά φύγη τὸ χαμόγελο ἀπό τὰ χεῖλη του

Τώρα, πρὶν τὸν ἀποχαιρετήσουμε, ἄς ἀκούσουμε τὰ ἴδια του τὰ λόγια.

—Πολλές φορές, ὅταν ἐπάλευα μέ διαφόρων εἰδῶν ἐμπόδια, ὅταν συχνά μ' ἐγκατέλειπαν οἱ δυνάμεις καί μοῦ ἦταν δύσκολο ν' ἀκολουθῶ τήν τροχιά πού εἶχα χαράξει, ἕνα κρυφὸ συναίσθημα μοῦ ψιθύριζε: «Υπάρχουν λίγοι εὐχαρστημένοι καί εὐθυμοὶ ἄνθρωποι, παντοῦ τοὺς ἀκολουθοῦν οἱ ἔννοιες κ' οἱ φροντίδες.... Ἴσως ἡ ἐργασία μου νά γίνῃ ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ στενοχωρημένος θ' ἀντλήσῃ γιὰ λίγες στιγμές ἀναψυχή».

Τὰ λόγια αὐτά, μᾶς ἐξηγοῦν περισσότερο ἀπὸ χίλιες φράσεις τὸν Χάϋδν ὡς μουσικὸ καί ὡς ἄνθρωπο. Ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον του ἦταν ἡ ἀγνή πηγὴ τῆς τέχνης του κ' ἡ φιλοδοξία νά δώσῃ στοὺς ἀνθρώπους στιγμές χαρᾶς, στιγμές λησμονιάς, ὁ καθημερινὸς κι ὁμορφος σκοπὸς του.
